

УДК 81.161.+81'282

КОНЦЕПТ „ХВОРОБА” В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ ТА РОСІЯН

Зореслава Дубинець

*Інститут педагогічної освіти та менеджменту,
кафедра гуманітарних наук,
м. Армянськ, АР Крим, 96012, Україна,
тел. (050) 1030377*

Проаналізовано особливості вербалізації та змістовного наповнення концепту „хвороба” в мовній картині світу українців та росіян. Розглянуто особливості функціонування лексем з семантикою хвороби в медичному й художньому дискурсах.

Ключові слова: мовна картина світу, концепт „хвороба”, змістове наповнення, вербалізація.

Останніми десятиліттями в лінгвістиці дедалі більшу увагу приділяють проблемі мовної картини світу (МКС). У лінгвістичних дослідженнях Н. Арутюнової, О. Ахманової, Р. Будагова, А. Вежицької, В. Гака, С. Жаботинської, В. Жайворонка, В. Звєгінцева, В. Карасика, С. Кацнельсона, М. Комлева, О. Кубрякової, О. Леонтьєва, Л. Лисиченко, Л. Новикова, О. Селіванової, Б. Серебренникова, Ж. Соколовської, Ю. Степанова, А. Шаффа, Д. Шмельова, Р. Фрумкіної та ін. проаналізовано питання системної організації МКС, різних її рівнів, зокрема, індивідуальної картини світу в співвіднесенні із загальномовною.

Подальше вивчення мовної картини світу українців та росіян потребує поглибленого аналізу її окремих фрагментів, з-поміж яких на особливу увагу заслуговує концепт „хвороба / болезнь”, пов’язаний з науковими знаннями та світоглядом певного етносу, які репрезентують лінгвокультурологічну специфіку цього феномену.

Особливості вербалізації зазначеного концепту у фармацевтичному дискурсі знайшли своє відображення в праці Г. Бурової, в діалектному мовленні – Н. Архіпової, в художніх творах – Т. Тамер’ян, Н. Толкачової та інших. Національно-культурну специфіку концепту на матеріалі російської та англійської мов досліджено в працях Н. Некори.

Мета статті – дослідити особливості вербалізації концепту „хвороба / болезнь” у мовній картині світу українців та росіян.

Картину світу (моделлю, образом, структурою світу) називають сукупність уявлень людини про дійсність, сформованих унаслідок її життєвого досвіду, або ж знання певного народу чи людства загалом про явища й процеси довкілля [8, с. 4]. Науковці зазначають, що картина світу не є постійною, вона варіюється та зазнає змін. Її не можна ототожнювати з МКС. Мовна картина світу є первинною, оскільки завдяки мові людина пізнає дійсність і себе, що знаходить відображення в індивідуальній картині світу, концептосфері представника певного етносу. Саме концептосфера, інформаційна база когнітивної свідомості народу, певною мірою визначає його менталітет, особливості сприйняття й розуміння дійсності [16, с. 60].

Концепт як ментальну одиницю можна описати, аналізуючи засоби його мовної об’єктивації, або номінативне поле, побудова якого починається із визначення ключового

слова. Ключовим вербалізатором аналізованого нами концепту в українській та російській мовах виступає однойменна лексема „хвороба / болезнь”.

У сучасних україномовних і російськомовних словниках подано кілька значень терміна. В одинадцятитомному Словнику української мови подано таке тлумачення лексеми: *Хвороба*, и, ж. 1. Порушення нормальної життєдіяльності організму під впливом несприятливих чинників внутрішнього та зовнішнього середовища. 2. перен. Неприродне, надмірне захоплення чим-небудь, надзвичайний потяг до чогось [20, с. 47]. Подібну дефініцію подано у Великому тлумачному словнику української мови. Великий сучасний тлумачний словник російської мови додає ще одне значення: Пошкодження, руйнування [3]. За словником С. Ожегова, „*Болезнь*, -и, ж. расстройство здоровья, нарушение правильной деятельности организма. Тяжелая б. Заразные болезни. Болезни роста – трудности, возникающие при освоении чего-н. нового” [15, с. 49].

Про звуження значення ключового слова в мовній картині світу українців свідчить стаття із Словника Б. Грінченка: *Хвороба*, -би, ж. 1) *Болѣзнь*. Що панська хвороба, то наше здоров'я. Ном. № 1154. 2) *Употребл. презрительно для обозначения ничтожного количества*. Що там і грошей тих – хвороба! Ном. № 7704. 3) *хвороби тепер зробиш, підеш и пр. Бранчивое выражение, обозначающее невозможность, сдѣлать, пойти и пр.* Хвороби тепер у льох підеш. Радом. у [19, с. 394].

Функціонування лексеми в сполуках із зниженою конотацією засвідчують такі контексти: *Дядько поправив шапку і недовіркою перехнябив плечима: – Якщо на предмет хлібозакупки або про м'ясо, то трудно. Не зійдуться. – Це вже не твоя хвороба, а моя* (Г. Тютюнник „Вир”); *На цей раз мова між дядьками йшла про те, на яку хворобу їх сюди викликали в таке рання* (Г. Тютюнник „Вир”). Вислів *не твоя хвороба* означає не твоє діло, а на яку хворобу? – для чого, навіщо. Останній можна вважати евфемістичним, оскільки є заміником більш грубого – *якого дідька?* З приміткою „лайл.” зафіксовано вислови з лексемою у Великому словнику російських приказок В. Мокієнка: „*Кабы хвороба взяла (обобрала бы) кого!; Лихая хвороба возьми (забери, подхвати) кого!*” [12].

Цікаво, що значення лексеми „хвороба” подано в Тлумачному словнику великоросійської мови В. Даля з приміткою південне, Сучасному тлумачному словнику російської мови Т. Єфремової з приміткою розм. Активно використовують лексему із стилістичною метою в російськомовному художньому дискурсі: *Уезжают в Егулец или в Одессу, валяются по чердакам, едят хворобу с болячкой, а закусывают лихоманкой, месяцами куска мяса в глаза не видят* (С. Шолом-Алейхем „Тевье-молочник”); *Мне бы квасу, – промычал Еропкин, чувствуя, что от похмельной хворобы вот-вот ум за разум зайдет, и гость, резво вскочив с лавки, засуетился, затенорил, угождая Еропкину, будто пономарь протопу: – Щас, щас, мил человек* (В. Королев „Похождения сына боярского Еропкина»); *Издревле он друг и радетьель рыбацкий, хранит от гибели в шторм, от ледяного уноса, от несчастий да хворобы* (Е. Богданов „Поморь”).

У „Лексичному мінімумі сучасного російської мови” за редакцією В. Морковкіна лексеми „болезнь” і „болеть” включено до 500 „найважливіших російських слів”, а різні довідникові видання фіксують понад 10 000 назв хвороб [13, с. 245].

Аналіз тлумачних словників української та російської мов дав підстави виявити семантико-когнітивну ознаку ключового слова – порушення нормальної життєдіяльності організму яка свідчить про універсальність змістового ядра аналізованого концепту.

Функціонування концепту засвідчено насамперед у медичному дискурсі. В українських та російських спеціальних термінологічних словниках наведено такі тлумачення: *хвороба* – це життя, та функціонування організму в умовах анатомічних та

функціональних порушень клітини, тканини, органів та системи [2]; *болезнь* – это нарушение нормальной жизнедеятельности организма, возникающее под действием вредных для него факторов [4, с. 534].

Уявлення людини про хворобу змінювалися протягом історії і залежали від розвитку медичної науки. Давньогрецькі учені намагалися дослідити, що саме спричиняє хворобу людини. За Гіппократом, хвороба виникає через неправильне змішання чотирьох основних рідин організму крові, слизу, жовчі жовтої та чорної (венозна кров). Йому належить вислів, що хвороби лікує лікар, а виліковує природа. Демокрит вважав, що зміни форми атомів і їхнє неправильне розташування є причиною розвитку хвороби. За Демокритом, є хвороби тіла, а є хвороби способу життя. Погляди давньогрецьких учених покладено в основу структури організації знань про хворобу в багатьох народів.

Назви хвороб і хворих трапляються в описі євангельських чудес: *И ходив Иисус по всей Галилеи, по ихних синагогах навчаючи та Євангеліє Царства проповідуючи, та ціляючи всяку хворобу і всяку неміч у людях. І чутка про Нього пішла по всій Сирії. І приводили до Нього всіх недужих, одержимих різними хворобами та припадками, і біснуватих, і сновид, і розслаблених, і Він ціляв їх* (Євангеліє від Матвія, Глава 4, вірші 23, 24). Спочатку йдеться про „всяку хворобу”, а потім подано перелік тих, які вважали невиліковними. Про цілення від них зазначено особливо, адже в християнському трактуванні хвороба – це шлях до спасіння душі, оскільки фізичні страждання сприймаються як мучеництво. Звідси „хвороба» – подвиг, альтернативний спосіб спасіння душі, гіркі ліки, плід гріховного життя: „<...>хворобу народжують гріхи й пороки. Переможи багатоголового гідру гріха – і будеш здоровий” [17, с. 34]. На думку Феофана Затворника, хвороби служать нам і на спасіння, й на погібель: все залежить від того, як з ними поводитися» [10, с. 16]. Якщо людина терпить свою хворобу благодушно, усвідомлюючи, що вона дана йому від Бога для виправлення, то недуга має для страждальця велике моральне значення: „Головне – це приймати свою хворобу з благодарністю й радістю, оскільки людина не завжди знає, чому Господь допустив йому захворіти” [Іоанн Кронштадтський 2003, с. 36]. [21, с. 313]. Образ хвороби як гріха і як результат гріха, а одужання як очищення від зла, очевидно, – один з найпопулярніших в богослужбових текстах. У християнському розумінні хвороба і скорбота – закономірний наслідок гріхопадіння людини [5, с.]. Тому, на думку М. Гоголя, визволити людину від злиднів, голоду, холоду і смерті, звичайно, є добре діло, але визволити від хвороби, смерті її душу є далеко більше.

Проте в Середньовіччі існували й дещо інші погляди на причину хвороби. Ібн Сіна пов'язував виникнення хвороби з впливом невидимих істот, роллю конституції організму.

На думку С. Боткіна, В. Пашутіна, І. Павлова, О. Остроумова, причиною хвороби є порушення умов існування людини. У сучасних медичних наукових студіях деякі автори вважають, що поняття „хвороба” охоплює лише біологічні закономірності. Зокрема, П. Горизонтов вважає, що хвороба – складна реакція, що виникає внаслідок порушення відносин організму і середовища. Інші науковці, зокрема О. Богомолець, заперечують суттєві зміни в організмі хворої людини.

Розглянуті приклади свідчать, що в процесі пізнання дійсності, з розвитком наукової думки відбувались певні зміни в змістовому наповненні концепту „хвороба / болезнь”.

З'ясуємо походження лексеми. У словнику М. Фасмера подано етимологію лексеми „хворый” – хвѣрый хворѣть, укр. хвѣрий, хѣрий, др.-чеш. chvorŭy, чеш., словц. chorŭy, польск. chorŭy, в.-луж. khorŭy, н.-луж. chorŭy, полаб. chŭore „гидкий, брудний”. Споріднене з

авест. x^waga- м. „рана, поранення”, д.-в.-н. swētan „хворіти”, сх.-н. swēt „тілесний біль, хвороба, пухлина”. Слав. х- походить з š, яке виникло з і.-є s через негативне знач. слова; див. Махек, *Studie 79*. Слав. *xвогъ пов’язане чергуванням з хірый [23] За етимологічним словником, лексема *болезнь* в російській мові походить від ст.-слав. *боль* (др.-греч. греч. ἄσθενεια), рос. *боль*. Вона споріднена з давньонімецькою *balo* „пагуба, зло”, давньоанглійською *bealu*, готською *balwawesei* „злость”, *balwjan* „мучення”.

У дохристиянських віруваннях хвороба = хороба – уособлена зла (лиха) сила, що насилає на людей недугу, шкодить їхньому здоров’ю [9, с. 617]. Невипадково народна культура інтерпретує хворобу як результат дії злих духів, нечистої сили, відьом, чаклунів, людей з поганим оком, псування тощо. (міфологічний аспект). В енциклопедичному словнику „Слов’янська міфологія” зафіксовано, що „демони (хвороби) виступають переважно в антропоморфному вигляді. Найчастіше – в жіночому обличчі, рідше – в чоловічому або неозначеному (неясна постать, хтось); іноді – у зооморфному: собака, кіт, ведмідь, свиня, птах...; у вигляді гадів – миші, змії, ящірки, каракатиці, жаби, черв’яки, мухи, метелики, літаючі качки зі зміїної головою та хвостом...” [18, с. 60]. Це зумовило своєрідне ставлення до хвороби / болезни представників російської культури: *Демон сумрачної болезни / Сел на грудь мою и жмет* (В. Брюсов). Часто хвороби отримують власні імена залежно від джерела: Трясея (від трясти, трястись), Огнея, або Вогняна (від огонь), Ледея, або Знобея, Знобуха (від озноб), Гнітея (від угнітати), Глухея (від глухий), Ломея, або Костолам (від ломота), Пухнея (від пухнути) та ін. З огляду на це, боролися з хворобами цілителі-знахарі, волхви, відуди за допомогою магічних дій, які символізували вигнання або знищення хвороби. За давніми народно-ворожбитськими методами лікування, хворобу можна було „перелити” на інші предмети та істоти (на двері, на пса і т. ін.) [22, с. 190]. Часто застосовували словесну магію – замовляння.

Як відомо, з прийняттям християнства на Русі, її традиційна культура не зникла, через що виникли складні конфігурації язичницьких уявлень з панівною релігією [13, с. 247]. Виникає своєрідний синтез язичницьких та християнських традицій. Таке сприйняття світу поширювалося і на ставлення до феномену хвороби в українській та російській картинах світу, що, на думку культурологів і представників медичної науки, спричинило паралельне походження і розвиток народної та офіційної медицини (Т. Зуєва, Б. Кирдан, С. Марчукова, Н. Толстой, А. Топорков).

Неабиякий інтерес становить зіставлення поглядів на хворобу представників цих двох напрямів – М. Амосова і М. Норбекова. Результатом неправильної поведінки людини вважає хворобу заслужений хірург М. Амосов в книзі „Енциклопедія Амосова. Алгоритм здоров’я”. На його думку, боротьба із хворобою – норма для людини, а здоров’я – нагорода за перемогу в цій боротьбі. До хвороби в Амосова ставлення однозначне – вона вже нещастя. Але, крім такого експресивного визначення, лікар подає й професійні дефініції: 1) відхилення від нормальних показників, 2) зниження рівня душевного комфорту, пов’язане з важкими фізичними відчуттями або зі страхом, 3) комплекс відомостей, отриманих із спостереження за характером болю. Хвороба, на думку Амосова, зручне для людини „укриття” (піти у хворобу) [1]. Таке сприйняття хвороби знаходимо в представника нетрадиційної медицини М. Норбекова. У книзі „Досвід дурня, або шлях до прозріння” він стверджує, що пацієнт носить із своєю хворобою, дорожить нею, тобто захворювання для нього – цінність, а також центр, навколо якого протікають всі життєві процеси, зручне виправдання (хворобою він пояснює всі свої невдачі), радість (після одужання він втрачає „радість” в житті), засіб відчуття своєї значущості (він прагне

довести всьому світу винятковість своєї хвороби). Крім того, хвороба, на думку Норбекова, є прямим наслідком характеру й долі (Характер і доля дорівнюють хворобі) [14].

Проаналізуємо синонімічний ряд номінативного поля концепту „хвороба”. У „Практичному словнику синонімів української мови” С. Караванського цей синонімічний ряд подано такими номінаціями: *недуга, неміч, хиря, болість, слабкість* [11]. У „Словнику українських синонімів” О. Вусика знаходимо деякі доповнення до зазначеного синонімічного ряду: *безздоров'я, біль, боляш, болюх, болячка, знемога, кволь, нездоровиця, нездоров'я, нездужжя, слабовінь, слабосилля, слабування, тряся, хворота, хвороба, хоровитість* [6, с. 362]. У російській мові концепт має таку синонімічну об'єктивацію: *заболевание; недуг; немоць; немочь; простореч. хворь; хвороба; хворость; болячка; немогута; скорбь; хиль; боля; нездоровье* [7, с. 680]. Слід зауважити, що лексеми „заболевание”, „недомогание” функціонують в медичному дискурсі „недуг” притаманна поетичному й релігійному дискурсам, а лексеми „нездоровье” и „хворь” – розмовному [13, с. 251]. Синонімічний ряд до ключового слова концепту додає різні типи знань – складових когнітивної парадигми носіїв культури.

Окрім іменників „хвороба / болезнь” репрезентантами концепту є дієслово „хворіти”, субстантив „хворий” та іменник „лікар”. Аналіз зазначених лексем у словниках різного типу засвідчив такі змістові ознаки концепту „хвороба” в мовній картині світу українців та росіян: *хвороба як фізіологічний процес* (інфекційна хвороба); *як відхилення від норми, закономірностей, пов'язані з оновленням* (хвороба століття); *як стан занепокоєння, переживання, турботи про хворого* (уболювати душею / за когось); *як кохання* (носити хворобу у серці).

Підтвердження тому – відповідні контексти: *Подейкували про капітана, що він променевої хвороби захопив в океані, а він ось одужав, їде на кораблебудівний приймати новозбудоване судно* (О. Гончар „Тронка”); *Шопоголізм: хвороба століття чи невинне захоплення* (Рівне вечірне. – 09.08.2012); *Уболюючи душею за брата, думала Ольга про Твердохліба: а що як і йому якусь капость тіун зробить* (А. Хижняк „Данило Галицький”); *Повертаючись назад [з цвинтаря], ішов [Левко] через усе село засмучений, навмисно не надаючи кашкета, щоб бачили люди і казали: – Бач, як уболює син за матір'ю* (І. Цюпа „Назустріч долі”); *Григорій носив у серці ту хворобу, що його напала, – кохання до химерної лісової дівчини Наталки – і боровся сам з собою. Кохав, але, здається, безнадійно* (І. Багрянний „Тигролови”)

Додатковою особливістю в сприйнятті досліджуваного концепту носіями української мови є персоніфікація хвороби (*хвороба напала*): *Спочатку хвороба вдарила в руку й позбавила Лесю улюбленої розваги – музики* (Л. Підгайний. „Леся Українка. Хвороба”); *Коли до того часу і лікар і ніхто з приятелів Шевченка не зважувалися про це йому сказати, то тепер уже годі було мовчати: хвороба розвивалася надто швидко* (П. Зайцев. „Життя Тараса Шевченка. Початок хвороби”). Зокрема, Р. Скляревська, К. Томашевська зазначають, що „метафора хвороби” – один з найбільш активних напрямків метафоризації російської мови кінця ХХ-початку ХХІ століття.

Хворобу / болезнь супроводжують не лише фізичні, а й моральні страждання. Хвора людина заслуговує на допомогу, жалість, співчуття, порятунок. Вище зазначене продукує розгалужене асоціативне поле концепту „хвороба / болезнь”, в якому можна виділити такі компоненти: *фізіологічний* (ангіна, грип), *емоційний* (горе, біда, жак), *чуттєвий* (турбота, жалість), *медичний* (ліки, лікарня) тощо.

Наведемо спогади сучасника Василя Герасим'юка: *„Але після sensationного двадцятого партз'їзду ситуація в імперії почала децю змінюватися, і я з батьками повернувся в Україну, – згадує поет. – Як мені розповідали, я сильно хворів. До інших хвороб*

долучився коклюш. Я не міг спати, задихався від кашлю. Тоді мати брала мене на руки і вносила вранці на берег гірського потоку. Там я засинав. Після обіду йшла зі мною до смерекового лісу. Настояне на хвої гірське повітря вливалось в мої дитячі груди, і кашель потроху відступав. Отак материнська любов і Карпати врятували мене від смерті”. В уривку зображено хворобу і як фізіологічний процес з його симптомами, і як турботу матері про хвору дитину. Вона не просто уболіває за свого сина, а намагається полегшити його страждання, які викликають жалість та співчуття. Материнська любов і цілюща природа Карпат стали порятунком для майбутнього поета. Сили природи (*гірський потік і настояне на хвої гірське повітря*) перемагають у боротьбі за життя дитини (*кашель потроху відступав*).

Високою культурною інформативністю характеризується фразеологічне поле концепту „хвороба”. Студіювання паремій засвідчило концептуалізацію „хвороби” в мовній картині світу українців за декількома асоціативними рядами: а) хвороба – доля: *Хвороба нас не питає; Хвороба не по лісі ходить, а по людях*; б) хвороба – зовнішній вигляд: *Хвороба людину не красить; Хвороба коли не вморить, то скривить*; в) хвороба – ліки, лікування: *Чим захворів, тим і лікуйся; Запущену хворобу важко лікувати*; г) хвороба – здоров’я – праця: *Хто праці не боїться, того хвороба сторониться; Праця додає здоров’я, а лень – хвороб* тощо. Аналіз російських прислів’їв та приказок виявив подібність концептуалізації „болезни”. Однак останній асоціативний ряд дещо відрізняється. Український народ здавна помітив, що здорові люди роботящі, а ліниві часто хворіють, менше живуть, бо праця – то здоров’я. Росіяни вважають хворобу наслідком важкої праці, що узагальнено в прислів’ях: *От работы кони дохнут; От работы не будешь богат, скорее будешь горбат; С топора не разбогатеешь, а огорбатеешь*.

Національну специфіку відображують і засоби лікування та профілактики хвороб. Для росіян – це баня (*Баня любую болезнь из тела гонит; Баня – мать вторая: кости распарит – все тело исправит, Банька лечение и развлечение и др.*)

Універсальним народним засобом лікування від усіляких хвороб була і залишається горілка, завдяки своїм антисептичним властивостям. У Середньовіччі воїнам обробляли нею рани, щоб ті не гноїлися. Згодом вона стала не лише відмінним наркосом, а й справжньою панацеєю: *Стакан выпил, крякнул, и вся хворь из тебя, как от чумы уходит* (В. Распутин „Василий и Василиса”). Уява про ліки від усіляких хвороб – ознака свідомості не лише українців та росіян: *Пантис – нові роги, які ростуть в ізюбрів. Поки роги молоді і ще м’які, вони мають у собі якусь велику силу, як ліки проти всіх хвороб. Дуже добре на цьому знаються китайці. Туди, в Китай, їх і збувають за золото, ці роги молоді* (І. Багрянний „Тигролови”).

Зауважимо, що більшість стійких сполук із ключовим словом „хвороба / болезнь”, пов’язані з медичним дискурсом: *душевні хвороби* (викликані розладнанням психічної діяльності людини), *інфекційні хвороби* (викликані бактеріями, вірусами, а також мікроскопічними грибами), *кесонна хвороба* (виникає в людини внаслідок раптового зниження високого атмосферного тиску – під час швидкого виходу з кесона); *променева хвороба* (спричинена дією на організм радіоактивних речовин), *морська хвороба* (виникає внаслідок гойдання судна й супроводжується запамороченням, нудотою, головним болем), *падуха хвороба* (епілепсія – хронічна нервова хвороба, яка характеризується приступами розладів свідомості, що в типових випадках супроводжуються загальними корчами) тощо. Отже, в медичному дискурсі увагу зосереджено на причинах, які спричинили ту чи іншу хворобу або на її симптомах.

Останнім часом до повсякденного вжитку увійшли стійки сполуки з назвами хвороб *звездная болезнь, болезнь роста, финасовая лихорадка, словесный понос, запор мысли, букет болезней*. Останні три набувають іронічного і навіть саркастичного звучання.

Для мовної картини світу українців та росіян характерне сприйняття хвороби як раптового, неочікуваного, невідомого, неконтрольованого явища: *Як її [дівчинку] не годували, як її не лікували від різних хвороб, ніщо не допомагало* (О. Іваненко „Великі очі”); *Настоящие болезни пришли позже. Обычно недуги, как известно, подкрадываются, и подкрадываются незаметно* (А. Пантелеев „Шварц”).

Основні концептуальні ознаки хвороби наведено у творчості письменників різних епох. Аналіз контекстів засвідчив, що в художньому дискурсі особливого значення набуває процес протікання хвороби. У новелі М. Коцюбинського „Цвіт яблуні” відбувається своєрідний синтез асоціацій концепту „хвороба”. Несподіваним для читача є початок твору: батько-митець, усвідомлюючи свою безпорадність, спостерігає, як хвороба забирає його трирічну доньку. *„Оте мале, звичайно таке дике”, а „Таке покірливе тепер котенятко”* страждає. Свідомість митця фіксує окремі деталі боротьби за життя: *„вона розтулює спечені губи й ловить повітря”, „їй трудно дихати”, „вона мучиться, бідна пташка”, чути „свист здушеного горла”*. Все це йому крає серце, і батько мучиться ще більше. Тривога *„держить його у своїх обіймах”, і „в очах крутиться гірка сльоза”*. Щохвилини він сподівається лиха, і душа його напружена, мов струна. Він кидається по хаті, як зранений звір. Тішиться думкою: *„Може, все минеться?”* Проте, почувши дикий крик дружини, він зрозумів, що все скінчилося. Майстерність письменника-імпресіоніста дозволяє зосередити увагу читача не лише на ознаках та симптомах хвороби, а й на емоційних враженнях і відчуттях близької для хворої людини.

Особливе місце належить концепту „хвороба” в творчості письменників, які мали медичну освіту і практикували. Зокрема, А. Чехов в оповіданні „Тиф” реалістично зображує порушення фізичного стану людини. З перших рядків натяк на початок тяжкого інфекційного захворювання в поручика Климова: *„Офицер чувствовал себя ненормальным”*. Автор майстерно відтворює клінічну картини хвороби – високу температуру, яка викликає жар, головний біль, сухість у роті, спрагу: *„Его горячее дыхание, отражаясь от спинки дивана, жгло ему лицо”, „он поднимал тяжелую голову”, „во рту было сухо и липко”, „хотел просить воды, но высохший язык едва шевелился”*. А. Чехов знав, що в складних випадках висипного тифу з’являються психічні і неврологічні розлади, тому так точно описав стан офіцера: *„Мигающие пятна заняли его сознание”, „тяжелый туман” стоял в голове; „мысли его, казалось, бродили ... и вне черепа, меж диванов и людей, окутанных в ночную мглу. Сквозь головную муть, как сквозь сон, слышал он бормотанье голосов, стук колес, хлопанье дверей”*. Основним засобом репрезентації концепту „хвороба” у творі є лексеми з семантикою хвороби, використані в прямому (*жар, спрага, висипний тиф*) та переносному (*туман, важкість, кошмарна лінь*) значеннях [21, с. 317]. Отже, в індивідуально-авторській картині світу письменника-медика зосереджено увагу на процесі протікання хвороби.

Сучасник А. Чехова, В. Вересаєв, також медик за освітою. Герой твору „Записки лікаря насамперед вважає, що нормальна людина – це людина хвора; здорова – лише щаслива потворність, різке відхилення від норми. На його думку, хворобу можна вилікувати не лише ліками й призначеннями, а й душею самого хворого; його бадьора і віруюча душа – величезна сила в боротьбі з хворобою. Заважає в боротьбі з хворобою соромливість пацієнтів. Скільки перешкод вона ставить лікареві під час визначення діагнозу і лікування, скільки хвороб із-за неї запускають жінки. Письменник-лікар розкрив

читачеві секрети медичної професії, яка потребує безперервного пошуку й наполегливої роботи над собою, віри в свою справу. Тільки такий лікар здатен подолати хворобу: *Ты – врач, значит, ты должен уметь узнать и вылечить всякую болезнь; если же ты этого не умеешь, то ты – шарлатан* (В. Вересаєв „Записки лікаря”). Мовна об’єктивізація концепту на сторінках твору відбувається в лексемах „хвороба”, „хворий”, „лікар”, назвах хвороб „дизентерія”, „зоб”, „ревматизм”, „туберкульоз”, „дифтерит” тощо.

Отже, аналіз лексикографічних джерел української та російської мов дав змогу виявити багатозначність ключового слова концепту „хвороба” і засвідчив функціонування лексеми в медичному та художньому дискурсах. Змістовне наповнення концепту зазнавало змін з розвитком наукової думки, суттєво відрізнялося в народній та офіційній медицині. Репрезентантами концепту є іменники „хвороба” і „лікар”, дієслово „хворіти”, субстантив „хворий”. Аналіз зазначених лексем у словниках різного типу засвідчив такі змістові ознаки концепту „хвороба” в мовній картині світу українців та росіян: хвороба як *фізіологічний процес; відхилення від норми; стан занепокоєння, переживання, турботи про хворого; кохання*. Високою культурною інформативністю характеризується фразеологічне поле концепту. Національну специфіку відображують паремії на позначення засобів лікування та профілактики хвороб. Більшість стійких сполук із ключовим словом „хвороба” пов’язані з медичним дискурсом, деякі з них увійшли до повсякденного вжитку. Якщо в медичному дискурсі увагу зосереджено на причинах, які призвели до хвороби або на її симптомах, то в художньому – особливого значення набуває процес протікання хвороби. Лексеми з семантикою хвороби, використані письменниками, реалізують їхні індивідуально-авторські задуми, значення, зафіксовані в словниках, і репрезентують концепт „хвороба” в мовній картині світу українців та росіян.

1. Амосов М. М. Энциклопедия Амосова. Алгоритм здоров’я / М. М. Амосов. – АСТ, Сталкер; Москва-Донецк, 2002. – 592 с.
2. Біологія людини. Її складові частини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.refine.org.ua/pageid-5141-2.html>
3. Большой современный толковый словарь русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://slovar.cc/rus/tolk/8706.html>
4. Большой толковый медицинский словарь : В 2 т. / под ред.: Г. Л. Билич ; пер. с англ.: Р. Родякин. – Т. 1. – Москва : Вече : АСТ, 2001. – С. 534.
5. Бурова Г. П. Базовые концепты русского фармацевтического дискурса / Г. П. Бурова // Русский язык за рубежом. – 2009. – № 5. – С. 63–68.
6. Вусик О. С. Словник українських синонімів : Понад 1500 синонімічних гнізд / За ред. проф. А. М. Поповського. – Дніпропетровськ : Січ, 2000. – 424 с.
7. Евгеньева А. П. Словарь синонимов русского языка : В 2 т./ А. П. Евгеньева. – Ленинград : Наука, 1970. – Т. 1. – 680 с.
8. Єфименко О. Є. Концепт „степ” в українській мові: словникова, текстова і психолінгвістична парадигма : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. Є. Єфименко. – Харків, 2005. – 19 с.
9. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури // Словник-довідник. / В. В. Жайворонок. – Київ : Довіра, 2006. – 703 с.
10. Затворник Феофан. Что есть духовная жизнь и как на нее настроиться? – Минск : Свято-Елисаветинский монастырь, 2005. – 287 с.
11. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. [Електронний ресурс] / С. Караванський. – Режим доступу : http://hohlopedia.org.ua/slovnik_synonimiv_karavanskogo/page/hvoroba.19252/

12. Мокиенко В. М. Большой словарь русских поговорок [Электронный ресурс] / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. – М.: Олма Медиа Групп, 2007. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/proverbs>.
13. Некора Н. Е. Болезнь / Н. Е. Некора // Антология концептов. Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – Т. 7. – Волгоград: Парадигма, 2009. – С. 244–258.
14. Норбеков М. С. Опыт дурака, или ключ к прозрению / М. С. Норбеков. – СПб., 2001. – 320 с.
15. Ожегов С. И. Словарь русского языка : Ок. 57000 слов / С. И. Ожегов; Под ред. Н. Ю. Шведовой. – Москва : Рус. яз, 1986. – 795 с.
16. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Москва : АСТ: Восток–Запад, 2007. – 314 с.
17. Св. Иоанн Кронштадтский. Моя жизнь во Христе. – Т. 2. – СПб. : Львовская епархия УПЦ, 2003. – 132 с.
18. Славянская мифология: Энциклопедический словарь / Под ред. С. М. Толстой. – Москва : Эллис Лак, 1995. – 416 с.
19. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. – Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Том 4. – С. 394.
20. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 11. – С. 47
21. Тамерьян Т. Ю. Концепт „Болезнь” в идиолекте А. П. Чехова / Т. Ю. Тамерьян, М. Ю. Костионова // Вестник Северо-Осетинского государственного университета им. К. Л. Хетагурова. Общественные науки. – 2012. – № 1. – С. 313–317.
22. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. – Київ : Освіта, 1998. – 224 с.
23. Фасмер Макс. Этимологический словарь русского языка : В 4 т. [Электронный ресурс] / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс, 1964–1973. – Режим доступа : <http://enc-dic.com/fasmer/Hvor-14856>.

*Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2017
доопрацьована 30. 05. 2017
прийнята до друку 12. 08. 2017*

THE CONCEPT OF "ILLNESS" IN THE LANGUAGE WORLD UKRAINIAN AND RUSSIAN

Zoreslava Dubynets

*Institute of pedagogical education and management,
Department of humanities,
Armyans'k, Crimea, 96012, Ukraine,
phone: (050) 1030377*

The article analyses the peculiarities of verbalization and content of the concept "illness" in the language picture of the world of Ukrainians and Russians. Considered the features of functioning of lexemes with the semantics of illness in the medical and artistic discourses. The content of the concept has undergone changes with the development of scientific thought, differed significantly in traditional and official medicine. The representatives of the concept are nouns "illness" and "doctor," the verb "to ill" substantiv "ill". Analysis of these lexemes in the dictionaries of different types have shown the following substantial characteristics of the concept "illness" in the language picture of the world of Ukrainians and Russians: the disease

as a physiological process; deviations from the norm; a state of anxiety, worry, care for the sick; love. Found that the high cultural informativeness is characterized by phraseological field of the concept. National specificities are shown phraseologisms on the identification of means of treatment and prevention of illness. Most stable compounds with the keyword "disease / illness" associated with the medical discourse, some of them walked up to daily use. For linguistic picture of the world of Ukrainians and Russians tend to view disease as a sudden, unexpected, an unknown, uncontrollable phenomenon.

The author concludes that in the medical discourse focuses on the reasons that caused a particular illness or its symptoms, and artistic – of particular importance is the process of the disease. Lexemes with semantics of illness used by the writers, realize their individual author's intentions, meanings recorded in dictionaries and represent the concept of "illness" in the language picture of the world of Ukrainians and Russians.

Key words: the language world, the concept "illness".